

TÜRKLERDE SANAYİ

Prof. Muzaffer Göker

Konya Sayları ve T. T. K. Genel Sekreteri

Türkiye Cumhuriyetinin on beşinci yıl dönümü geliyor. Türk vatanında yapılan işlere, yeni devletin dünyadaki mevkiine bakıldığı zaman geçen senelerden herbirini asırlarla kıyas etmek lâzım. Türk milleti için her taraftan felâket haberleri akseden günlerden sonra bugünkü vatan manzarası yüreklere nekadar ferah veriyor. Hür bir vatan, her suretle, en geniş manasile istiklâline sahip bir millet ve onun emniyetini, refahını, hakkını, her türlü inkişafını temin etmiş bir devlet ve onun başında Türklerin en büyüğü Atatürk.

İnsan bu manzarayı görünce, on beş senedenberi yapılan şeyleri kısaca gözden geçirince heyecana kapılmaktan kendini tutamıyor.

Bu on beş senenin yapıcı çalışmaları içinde iktisadî ve sınaî hamleler üzerinde biraz durmak, Türk milletinin, ırkının iktisadî ve sınaî tarihinden alınmış küçük misallerle yurdumun, ırkımın iktisadî ve sınaî kabiliyetlerini tebarüz ettirmeyi faydalı buldum.

*
*
*

İktisadî ve sınaî hamlelerimizin mahiyetlerini kavramak için yakın bir maziye avdet edelim. Umumî harpten sonra dünyada istisnaî ehemmiyeti haiz birçok hadiseler cereyan etti; İmparatorluklar yıkıldı, yeni devletler teşekkül etti; Avrupanın, bütün dünyanın siyasi ve içtimai bünyesi değişti. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu da tarihe karıştı ve onun hâkim bulunduğu memleketlerden Türklüğü hiçbir veçhile münakaşa kabul etmeyen kısımlar üzerinde millî hâkimiyet prensipi üzerine istinat eden yeni bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti teşekkül etti.

Böylece Türk milleti için yeni bir tarih devresi açıldı; Türk inkılâbı milletin siyasi, iktisadî, içtimai ve kültürel hayatında hayret verici bir süratle esaslı bir tahavvül yaptı.

Yeni devlete, onun hükûmetine düşen vazifeler hiç te kolay değildi; uzun zamandanberi halledilmemiş, ihmale uğramış birçok esas meselelerin halledilmesi lâzım geliyordu; kaybedecek zaman da yoktu. Milletın hayatı menfaatlerinden ve mazinin derslerinden mülhem olarak ıstırap veren derterle bir çare bulmak için hemen işe başlamak lâzım geliyordu. Bunun için hummalı bir faaliyet başladı.

Türkiye, Osmanlı İmparatorluğunun son senelerinde, çok hazin bir vaziyete düşmüştü. Mütemedî harpler, fena bir idare bütün memlekette büyük bir perişanlık tevhit etmişti; bu halin kaçınılması kabil olmıyan bir neticesi olarak devletin varidatı her gün biraz azalıyor, büyük bir kısmı haricî borçların kuponlarını ödemeğe tahsis edilmiş olan bütçede yer alan âmme hizmetlerini adı varidat ile temin etmek imkânsızlığı karşısında yeniden istikrazlara müracaat etmekten başka çare bulunamıyordu.

1908 ihtilâlinde sonra meşrutî bir idare teessüs etti. Vaziyeti kurtarmak için hüsnü niyetle çalışıldı; birçok gayretler sarfolundu, fakat bu da kâfi gelmedi. İcap eden esaslı tedbirlere, kararlara teşebbüs edilememiş, birbiri arkasından gelen harpler iktidar mevkiinde bulunanları büsbütün müşkül bir vaziyette bırakmıştı.

Bundan sonra unutulmaz felâketlerle, duyulmamış ıstıraplarla umumî harp seneleri geliyor, ve çöken Osmanlı İmparatorluğu, milleti ve vatani bir eşi görülmemiş derecede hazin bir vaziyette bırakıyor.

Bu kısa tarihî tablo yeni millî Türk devletinin vatani ne halde bulmuş olduğu hakkında bize toplu bir fikir veriyor. O zamandanberi geçen senelerde milletin refahı, memleketin inkişafı için yapılmış olan şeylerin senelerin çerçevesi içerisine nasıl sığdırılmış olduğuna hayret etmemek, yapıcı ve onarıcı kanunlarla Türkiye Büyük Millet Meclisini, vaziyetin icap ettirdiği tedbirleri bulup muvaffakiyetle tatbik eden Türkiye Cümhuriyeti Hükûmetini ve bütün teşrii ve idari çalışmalarda Türk milletine Önderlik eden Atatürk'ün mubarek adını bir kere daha minnet ve şükran ile anmamak kabil mi?

İstihsal sahasını çevrili bulunduğu engellerden temizlemek, millî gelirin artmasını temin etmek, bu kalkınma devrinde en evvel düşünölen işlerden biri oldu. Bunun için, paraya en çok ihtiyaç olan bir zamanda, aşarı kaldırmakta tereddüt edilmedi. Aynı zamanda sayın verimini arttırmak ve millî istihsali kıymetlendirmek için icap eden tedbirler alındı. Millî ekonomi yeni prensipler üzerine kuruldu. Gümrük siyaseti millî istihsalin ihtiyaçlarına uyan bir istikamete tevcih edildi. Bu arada mevcut sanayii teşvik etmek ve bu şebekeyi devlete merbut müesseselerin yardımile genişletmek işine ayrıca

ehemmiyet verildi. Memleketin ekonomik imkânlarından ve milletin esas ihtiyaçlarından mülhem olmak üzere tanzim edilen bir plân bu iktisadî faaliyete nazımlık vazifesini gördü. Bu plân zamanında muvaffakiyetle tatbik edildi; ikinci üç senelik bir plân onu takip etti; iktisadî imkânlar müsait oldukça, bugünkü inkişaf devam ettikçe yeni plânlarla ekonomik ve sınaî faaliyetin devam edeceğine imanımız vardır.

Bu çalışmalar devletin bütçesi üzerine mesut bir tesir yapmaktan hâli kalmadı. 1924 te 129. 214. 610 lira ile kapanan devletin varidat bütçesi on sene sonra, 1934 te 184.081.000 liraya balığ oldu. 1938 - 39 bütçesinde bu yekûn 250.000.000 liraya çıktı. Böylece on beş senede devletin varidatı iki misline balığ oldu. Dünyanın her tarafında bütçeler yeni vergilerle yükselirken son seneler zarfında Türkiye Cumhuriyeti hükûmetinin başlıca vergi mevzuları üzerinde tenzilât yapılımasını Büyük Millet Meclisine teklif ettiğini ve bunun Meclisçe kabul edilerek kanunlarla temin edildiğini de ayrıca göz önünde bulundurmak lâzımdır.

Bu mesut inkişaf hükûmetin çalışma imkânlarını genişletti. 3000 kilometreye yakın yeni demiryolları yapıldı. Yeriden muhtelif derecelerde birçok mektepler açıldı; öğretmen kadrosu genişledi; talebenin adedi yüzde yüz arttı. Memlekette adaletin iyi bir şekilde tevzii, münakalât vasıtalarının artması ve tanzimi, iç güvenin temini, memleketin beynelmilel vaziyetinin takviyesi, âmme sıhhatinin modern esaslara göre tesisi ve yurt emniyetinin Türk milletine emniyet, Türk dostlarına ferah verecek bir şekilde ve bu yüksek vazifenin bütün icaplarını derpiş eden mükemmel bir surette temini, millî kültür hayatının yeni üniversitelerin ve Türk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmalarile büyük bir inkişafa mazhariyeti tahakkuk ettirildi.

Bu vadide söylediğimiz şeyler yapılanların ancak bir parçasından ibarettir. Daha ziyade tafsilât bizi mevzuumuzdan uzaklaştıracağı için bu bahse burada nihayet veriyoruz.

Türkiyedeki ekonomik ve sınaî faaliyetler karşısında yakından veya uzaktan bu hareketi takip edenlerin hatırına yine bir takım sualler gelebilir ve denebilir ki, Türkiyenin tabii imkânları sanayileşmeyi istihdaf eden bir ekonomik politika takibine müsait midir? Müsait ise buna ne dereceye kadar imkân vardır?

Türklerin ekonomik ve sınaî tradisyonları Türkiyede böyle bir hamlenin yapılmasına ne dereceye kadar müsaittir?

Biz bu sualleri tarihî vesikaların yardımile elimizden geldiği kadar aydınlatmağa çalışacağız.

763,000 Kilometre murabbaı genişliğinde olan Türkiye Cumhuriyeti ülkesinin son nüfus sayımında 17 milyonu geçen ahalisi mütemadiyen ve ümit verici yüksek bir nisbet dahilinde artmaktadır. Memleketin iklimi, memaliki harre mahsulâtı hariç olmak üzere, her türlü ziraate, hayvan yetiştirmeğe müsaittir. Memleketin toprak altı servetleri daha az zengin değildir. Bu arada, şimdiye kadarki araştırmalarla tesbit edilmiş olanlar arasında, Ereğli kömür madenlerini, yurdun her tarafında tesadüf edilen linyit membalarını, Ege ve Trakya mıntakasının krom madenlerini, Erganinin bakır, Gümüşhanenin ve Bolkar dağının altın ve gümüş hazinelerini, Karabük demir havzasını zikredebiliriz. Bütün bunlar ziraî ve madenî ve sair istihsal şubelerinin ve sınaî faaliyetlerinin memlekette yetişen maddelerle temini kabil olduğunu bize göstermektedir, ve nitekim tarihimizin muhtelif devirlerinde de bu imkân tecrübe edilmiş, memleketimiz dünya ekonomik faaliyeti çerçevesi içinde uzun bir müddet yüksek bir mevki muhafaza etmiştir. Muhtelif asırlarda, muhtelif yabancı memleketlere yaptığımız ihracatın listesi ve yekûnu bunun inkârı kabil olmıyan bir delilidir.

Şimdi en eski zamanlardan bugüne kadar yurdumuzda yerleşmiş olan Türk ırkına mensup kavimlerin iktisadî faaliyetleri ve sınaî kabiliyetleri ne olmuştur, bunu tetkik edelim: Burada meselenin muhtelif safhalarını mesailerile aydınlatan âlimlerin bu hususta ne düşündüklerini öğrenmek faydadan hâli olmayacaktır. Anadolu da şimdiye kadar yapılan kazılarda paleolitik sileks endüstrisine işaret eden mebzul malzemeye tesadüf edilmemiş olmakla beraber memleketimizin Orta Anadolu ile Toros ve Antitoros mıntakalarının bu bakımdan çok zengin olduğu şimdiden söylenebilir. (Prof. Pittard, Şevket Aziz, Von der Osten, Bittel).

Neolitik ve kalkolitik devirde ilerlemiş bir obsidiyen sanatına tesadüf ediyoruz. Şamram altında, Soğuktepede, Alışarda bulunan eserler bunun delilidir. (Prof. Bleck, Garstang, Von der Osten). Aynı zamanda ilerlemiş bir keramik sanatının bakiyelerine Turovada, Demircide, Alaca Höyükte, Pazarlıda tesadüf edilmiştir. (Prof. Blegen, Bittel, Koşay, Osten, Garstang, Goldman, Wooley).

Bu devrin ziraî faaliyet bakiyelerine Turovada, Bozöyükte, Alaca Höyükte, Alışarda, Eti yokuşunda tesadüf edilmiştir. (Prof. Schliemann, Bittel, Osten).

Yurtta Milâttan üç bin sene evvel yüksek bir maden medeniyeti, bakır, gümüş, altın, kurşun ve demir sanayii mevcuttu. Bu medeniyet şarktan gelen Türk ırkına mensup kavimler tarafından getiril-

miştir, ve kardeş Sümer kültürü ile bir ayarda sayılabilir. (Türk Tarih Kurumu Alaca Höyük hafriyatı - Heyet Reisi Hâmit Koşay) Alaca Höyük kazılarında bulunan buğday ve kumaş bakiyeleri orada yaşayan kavimlerin, tarihin bu eski devrinde, medeniyet sahasında ne dereceye kadar ilerlemiş olduklarını gösteren delillerdir. Anadolu aynı zamanda tarihin eski devirlerinde Boğazköy, Alishar ve Turova gibi büyük şehir ve dinî merkezlerin mebzulen mevcut bulunduğu bir sahadır.

Anadolunun iptidai maddeleri ve sınaî mamulâtı Milâttan evvel ikinci bin senelerine doğru Mezopotamya tacirlerinin nazarı dikkatini celbetmiş ve bu iki medenî merkez arasında gittikçe artan ticarî münasebetler başlamıştır. Çivi yazı ile yazılmış tabletler bu hususta muassal malûmat veriyor.

Eti İmparatorluğu devrinde Anadolu en yüksek medeniyet devresine erişti; ziraat, ticaret, maden sanayii, dokumacılık yüksek bir dereceye vâsıl olmuştur; Mısır, Filistin, Ege havzalarında mühim tesir yapmıştır.

Dünya âlimlerinin bu mevzu üzerinde topladıkları malûmata nazaran bahsimizi kitaplar yazacak kadar uzatmak kabildir. Fakat şimdiye kadar verilen malûmat Türk yurdunun eski devirlerdeki iktisadî ve sınaî faaliyeti hakkında kâfi bir fikir vermiştir zannediyorum. Şimdi tarihin muhtelif devirlerinde, muhtelif isimler altında yaşamış, devlet kurmuş, medeniyet vücade getirmiş olan bu kavimlerin antropolojik çehrelerini tebarüz ettirelim. Bu adamlar kimdir, ve hangi irka mensuptur? Burada sözü Psofesör Pittard'a bırakıyorum:

«Bu meseleyi halletmek için önümüzde iki yol vardır:

1 — Prehistuvara ve tarihe ait iskeletlerin muayenesi,

2 — Bugün aynı yerde yaşayan insanların tetkiki; acaba bu iki kategori arasında nisbî bir rabita mevcut mudur?

Anadoluda henüz prehistuvara ait iskelet bulunmadı. Fakat elimizde bir mikdar Eti iskeleti var. Profesör Şevket Aziz bunları tetkik etti. Burada bu iskeletlerin teşrihi farikalarının teferruatına giremem. Fakat bunların hepsinde mühim bir morfolojik vasıf var; bu da onların hepsinin brakisefal olmasıdır.

Diğer taraftan Anadolu ve buradan Hazer denizinin öte tarafına ve Orta Asyaya doğru temadi eden sahada yaşayan insanların morfolojik ve tavsifi karakterlerini tetkik edelim. Bu geniş sahadaki insanların büyük bir kısmının brakisefal olduğunu görüyoruz. Bu insanların bir kısmıdır ki neolitik takip eden devirde, sonra da prehistorik devirde, Proto-Hititlerin ecdadını teşkil ederler, Beşer tarihinin ilk

zamanlarında Orta Asyada ve bunun garbinde diğer morfolojik vasıflar arasında bırakisefallik vasfını da haiz olan mütecanis bir ırk grubu mevcut idi. Bunlardan tarihçe malûm olanlar yüksek bir medeniyete malik bulunuyorlardı. Hububatı bulmak ve bunların zeriyatını tamim etmek, hayvanları ehlileştıirmekle kalmadılar, demiri de onlar keşfetmiş ve işlemişlerdir. Bu bırakisefaller, istintaç suretiyle, Türklerin ecdadı olarak telâkki edilmek icap eder.

Orta Asyadan gelmiş ve Anadolu ile Avrupada yerleşmiş olan ve bu mıntakalar ahalisinin mühim bir kısmını teşkil eden bırakisefallere bir kısım âlimler homo-alpinus adını vermektedir. »

*
* *

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Anadolunun ekonomik ve sınaî durumu nedir ? Bu devirde Anadoluda mütenevvi ve hudutları geniş ve müterakki bir el sanayiinin mevcudiyetini ve bu halin 18 inci asrın nihayetlerine kadar devam ettiğini görüyoruz. Ziraî mahsulât boldur ; toprak memleketin sanayiinde kullanılan ve Avrupa piyasalarında büyük bir rağbet gören muhtelif iptidaî maddeler yetiştiriyor. Aynı zamanda Anadolu beynelmilel ticaret itibarile mühim bir merkezdir. Kervanlar uzak şark mıntakasını Anadolunun muhtelif kısımlarına, Ege mıntakasında İzmir kadar nakletmeğe devam ediyor, fakat bu ticaret hareketi yeni deniz ve kara ticaret yollarının teessüsünden sonra gittikçe azalır.

Bu küçük tetkikimizde yurttaki sınaî ve iktisadî faaliyetlerin bütün tafsilâtını verecek değildir. Tetkikimizin çerçevesi buna müsait değildir. Bunun için en muvaffak sanat şubeleri ile ticarî ve iktisadî faaliyetlerini son zamanlara kadar devam ettirmiş olan bir kaç şehir hakkında kısaca malûmat vermekle iktifa ediyoruz.

Bu hususta Evliya Çelebinin bize büyük yardımı oluyor. Eserinin birinci cildinde Türkiyede ve bu arada İstanbulda mevcut sanayi şubeleri hakkında geniş malûmat veren müellif naklettiği şeyleri gözile görmüş olduğu için şahadeti bilhassa kıymetlidir.

Bütün yeni zamanlarda Anadoluda büyük bir sınaî inkişafa nail olan, mahsulâtı Avrupa piyasalarında aranan şehir arasında tip olarak Bursa, Edirne ve Ankarayı alalım.

«Bursanın en büyük mahsulü ipektir. Bursanın ipeği Acemin Nahçıvan ve Şirvanında bile yetişmez. Gûnagûn lâl kadife işlenir ki Frêngistanın «Cenova» sında işlenenlerden güzeldir. Bursa alacası, nefti ve mavi bezleri, kırk kalem peştemalları, harir Bursa keseleri, fitil ibrişimi, çatma münakkaş kadife yastığı meshurdur. (cilt 2 sahife 36).

«Edirnenin bütün sūku sultanilerinde cümle altı bin yedi yüz adet dükkân vardır. Cümleden kadimi şehir ortasında «Bedestanı Murat Han» gayet mamur olup kubbeleri resası nilgün ile mesturdur. Cemi memaliki mahrusenin zikıymet eşyası burada bulunur. Derunu bedestanda cümle üç yüz dükkânçeli dolap vardır. Her birinde nice hazain mahfuzdur. (cilt 3, sahife 460)

«Sanayiinden musanna koçuları, arabası, müşebbek tahterevanları bu diyara mahsustur. Kırmızı gül şeftali sahtiyamı dahi memduhtur. Sanatkârlarının en zengini tabaklardır. (cilt 3, sahife 467)

«Engürü, kadın ve erkek halkının kârı dokumacılıktır. Sof dahi Engürüye mahsustur. Edimi arzda başka bir yerde olmak ihtimali yoktur. Frenkler bu Engürü geçilerinden Frengistana götürüp iplik eğirerek sof dokumak istediler. Biemrillah keçiler bir sene içinde bayağı bildiğimiz tüylü keçilerden olur. Dokudukları şeyler sof olmaz. Hattâ Engürüden eğirilmiş ipliği alıp Frengistana götürerek sof edelim dediler, fakat yine olmadı. (cilt 2, sahife 432).

Evlıya Çelebinin verdiği bu malûmatı diğer membaların şahadetleriyle de tevsik ve tafsil etmek mümkündür.

*
* *

Şehirler hakkında verdiğimiz bu kısa malûmattan sonra İmparatorluk devrinde mevcut sanat şubelerinden bir kısmını tetkik mevzuu olarak ele alalım.

1 — Boyacılık sanayii.

Türk kırmızısı Osmanlı İmparatorluğu devrindeki boyalı eşya arasında Avrupanın en çok aradığı bir matadır. Boyanın mürekkebatı nebatidir. Bu işte kullanılan malzemenin nelerden ibaret olduğu uzun zamanlarda, ecnebî müstahsılların büyük bir gayretle elde etmek istemelerine rağmen, gizli kalmıştır. Bu sanat şubesi şarktan Anadoluya gelmiş, önceleri bilhassa Bursada yalnız Türklerin meşgul olduğu bir sanat şubesi halinde kalmış, oradan Edirneye ve diğer şehirlere geçerek sahası genişlemiştir. Bazı müellifler Türk kırmızısını Hint kırmızısıyla karıştırmışlar, aynı olduğunu iddia etmişlerdir. Fakât hakikatte aralarında fark vardır. 1830 da mahallinde tetkikat yapmış olan, «Gonfreville» bu iddiayı reddetmekte ve Türk kırmızısının orijinalitesini kabul eylemektedir. Türkiyenin muhtelif yerlerinde ve bilhassa Tesalyada tetkikatta bulunmuş olan Profesör «Fallmerayer» bu hususta şöyle diyor : «15 inci asırda Türkler tarafından tesis edilen bir sanat şubesi Tesalyada ve bilhassa Tırnovada çok ileri bir vaziyettedir.»

Evvelâ Fransa ve İngiltere, sonra da Almanya ve Avusturya bu sanat şubesini memleketlerine ithal etmek için bir çok gayretler sarfettiler. Kırmızı boyada kullanılan iptidai maddeyi elde etmek için sarfedilen gayretler 1747 de müsbet netice vermeğe başladı. Türkiyeden götürülmüş olan iş başı ve ameleleri çalıştırmak suretile Fransanın Ruan şehrinde ilk fabrika kuruldu. Bilâhare uzun müddet Türkiyede kalan Flachat mevcut malûmatı biraz daha ilerletti; Lyon şehri civarında ikinci bir fabrika kuruldu. 1765 te Fransa hükûmetinin ricası üzerine Türk kırmızısı imalinde kullanılan mevadî iptidaiye resmen Osmanlı hükûmeti tarafından Fransaya bildirildi. Bundan sonra da Türk kırmızısının imalâtı Avrupanın her tarafına yayıldı. Yukarda söylediğimiz gibi, Anadolu da bu sanat şubesinin önceleri en çok inkişaf ettiği şehir Bursadır. Bursa Şeriye mahkemesi sicillerinde bu sanat şubesinin teşkilâtına ve nizamlarına ait kıymetli kayıtlar mevcuttur. Bu vesikalar sayesinde 1519 tarihine kadar bu sanat şubesinde çalışanların münhasıran Türkler olduğu tesbit edilmiştir. Memlekette yaşayan diğer unsurlar ancak 1741 tarihinde ve hükûmetin müsaadesile bu sanat şubesinde çalışmaya başlamışlardır. Fakat bunun için müte-hassıslardan ve hâkimden mürekkep bir heyet mnevacehesinde bir im-tihan geçirmek ve ehliyeti ispat etmek mecburiyeti konulmuştur.

2 — Dokumacılık sanayii.

Dokumacılık sanatı ve bu arada ipekli kumaş ve aba imalâtı Türkiyenin bir çok mıntakalarında teessüs etmişti ve ordunun giyeceği memleket dahilinden temin olunurdu. Fakat memlekette yetişemiyen ipekli ve çuha kumaşların hariçten ithal edilmesi de caizdi. Dış ticareti listelerinde Türkiyeden ihraç edilen kumaşların envaı elliye bulmaktadır. Türk basmaları ve yazmaları Avrupa pazarlarında çok rağbet görmüş-tür. İpekli kumaşlar için Bursa başlıca bir merkezdir. Türkiyede bulunan ecnebî sefirlerin, memleketi dolaşmış olan seyyahların verdikleri malû-mat bu sanat şubesinin pek ziyade ilerlemiş olduğunu açıkca göstermek-tedir. 18 inci asrın birinci yarısında İstanbulda bulunan Fransız Büyü-k Elçisi Marquis de Veilleneuve Lyon tacirleri namına kendisine vuku bulan bir müracaate cevaben: «Türkiyede ve bilhassa Bursada ipekli kumaşlar imalâtının pek müterakki bir halde bulunduğunu, me-vaddı iptidaiye memleket dahilinde mebzulen mevcut ve ucuz olduğunu, tekniğin yüksek ve amele ücretlerinin ucuz bulunduğunu, yapılan kumaşların yalnız Türkiyenin değil diğer piyasaların da ihtiyacını temin edecek bir raddede bulunduğunu ve hu şerait altında Türkiyede satış yapmak için Fransada bir ipekli kumaş sanayii merkezinin vü-cude getirilmesi zarardan başka bir netice vermiyeceğini» bildirmiştir.

Halıcılık en eski zamanlardan beri Türklerin sanayi ananelerinde mühim bir mevki işgal eder. Von le Koq'un 1913 te Çin Türkistanında ve Aurel Stein'in Türkistanda yaptığı keşifler bu ananenin en eski nümunelerini ilim âlemine tanıttı. Bu sanat şubesini, diğer Türk kavimleri gibi, Selçukiler de muhafaza eylemiş ve inkişaf ettirmişlerdir. 13 üncü asırda yapılmış Selçuk halılarından güzel bir kaç nümune İstanbuldaki Türk ve İslâm eserleri müzesinde bulunmaktadır. Türk halıları Fransada her zaman büyük bir rağbet görmüştür. Konyada bulunmuş ve bu sanat şubesinin orada pek ileri olduğunu görmüş bulunan Marco Polo Türk halılarının o devirdeki halıların en güzel-leri olduğunu kaydeder. Bu ilerleyiş 18 inci asrın sonlarına doğru durmuştur.

Halıcılıkta meşhur olana başlıca merkezler Konya, İstanbul, Uşak, Gördes, Kula, Kırşehir, Lâdik, Milâs şehirleri idi.

3 — Maden sanayii.

Memleketin maden istihsalâtı dahilî ihtiyaçları temine kâfi geliyordu. Maden mıntakaları geniş salâhiyete malik olan maden eminleri tarafından idare edilirdi. Bu madenlerde çalışan civar köylüler vergiden muaf tutulurdu. Madenlerin yakınında bulunan köylerden bazıları da istihsal için lâzım olan kömürü ve odunu tedarik etmek şartile aynı muafiyetten istifade ederlerdi. En mühim bakır ve gümüş madenleri Kütahya, Keban, İnegöl, Ergani, Kığı ve Bilecikte idi. Gümüş ihraç edilen yerlerde ekseriya darpaneler mevcuttu. Muhtelif madenlerden elde edilen cevherler ordu ve donanmanın ve aynı zamanda halkın muhtaç bulunduğu muhtelif maddelerin imalinde kullanılır. Bu iş mahir Türk usta ve ameleleri tarafından yapılırdı. Muhtelif devirlerin tarihini yazmış olan Osmanlı vakanüvislerinde bunu teyit eden bir çok malûmat mevcuttur. Bu arada ordugâhlarda askerî ustalar tarafından ağır topların döküldüğünü hepimiz biliriz. Ticaret ve harp gemileri inşaatında lâzım olan malzemenin ve bu inşaatı başarmak için lâzım olan yüksek teknik ve ihtısasın memlekette mevcudiyetinin açık delillerinden birisini de Girit harbi esnasında donanmanın mahvolduğu, boğazların kapandığı bir anda ve kısa bir zamanda yeni baştan kuvvetli bir donanmanın vücade getirilmesi teşkil eder.

Altın ve gümüş madenlerinin yabancı memleketlere ihracı 18 inci asrın yarısına kadar memnu idi.

4 — Çömlekçilik ve çinicilik

Çömlekçilik ve çinicilik en eski zamanlardan beri Anadolu da müterakki bir sanat şubesini teşkil etmiştir. Bir aralık inhitata uğra-

yan bu işin 16 ıncı asırdan itibaren yeniden canlandığını görüyoruz. Topkapı sarayının, camilerin, hattâ büyük konakların muhtelif kısımlarını tezyin eden çiniler bu iddianın bugüne kadar yaşayan kıymetli delilleridir.

5 — Dabaklık ve Dericilik.

Dabaklık ve dericilik, sahtiyan imalâtı 14 üncü asırdan itibaren yeniden canlanıyor; İstanbul müzelerinde muhafaza edilmiş olan muhtelif eşya arasında bu san'at şubesinin muhtelif devirlerine ait nünuneler vardır. 1911 senesinde Viyana Üniversitesinde bu mevzua dair bir konferans vermiş olan Profesör Kohnstein diyor ki: «14 ve 15 inci asırlarda yapılmış olan Türk marokeni ciltler sanat ve güzellik itibarile birer şaheserdir, aynı zamanda da çok sağlamdır.»

Dabaklar da boyacılar gibi sırlarını kıskançlıkla muhafaza ediyorlardı. Türklerin bu işte kullandıkları malzemenin mürekkebatı ancak 19 uncu asrın başında Avrupalılar tarafından öğrenilmiştir.

*
*
*

Şimdiye kadar verdiğimiz izahattan sonra bu yazımızı okuyanların bir noktanın aydınlanmasını istiyebileceklerini tahmin ediyorum. Denilebilir ki, Türkler sanayide ve ekonomi hayatında bu kadar ileri iken niçin, nasıl 19 uncu asırdan itibaren vaziyet değişti. Türkiye en basit ihtiyaçlarını bile hariçten temin etmek ıztırarında kaldı?

Rönesansa kadar, hattâ onu takip eden bir iki asır zarfında bile, Türk kültürü, ilmi, tekniği Avrupadan aşağı değildir, öndedir. Türk irfan müesseseleri Avrupadaki mümasillerile muvaffakiyetle boy ölçebilir. Sinanın Süleymaniyesi, diğer eserleri, yalnız zamanında başka diyarlarda yapılan mimarî eserler arasında değil bugün dahi bir şaheserdir. Piri Reisin kitabı Bahriyesi, Amerika haritası 16 ıncı asırda mevcut deniz bilgisinin en yüksek derecesinin Türkler arasında yayılmış bulunduğunun canlı bir delilidir. Türk irfanının yüksekliğini ifade eden bu misalleri diğer birçoklarla takviye etmek kabildir. Fakat buna lüzum var mı? Rönesanstan sonra Avrupada müsbet ilim mütemadiyen terakki ederken, yeni keşfedilen istihsal hayatının her şubesinde istifade edilirken Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bilgiyi bile muhafaza etmek kabil olamadı ve bu halin fena tesirleri devletin ve milletin siyasî, içtimai ve iktisadî hayatında kaçınılması kabil olmıyan neticeler gösterdi.

Diğer taraftan millî iktisadın inkişaf edebilmesi için her şeyden evvel lâzım olan bir şart millî istiklâldir. 18 inci asrın ortalarından itibaren Osmanlı devletinin her gün istiklâlinden bir parçasını kay-

betliğini, iktisadî politikayı milletin menfaatlerine intibak ettirmek imkânı zâil olduğunu, gümrük siyasetinin hükümleri her gün biraz daha ağırlaşan kapitülasyonlarla Türk milletinin değil, yabancıların menfaatini temin eden bir istikamet aldığını hep biliyoruz. Bu şerait altında sanayii her gün ilerliyen garp memleketlerinin açık bırakılmış olan gümrük kapılarından hücum eden pahada ucuz ve kısmen de kalite itibarile yüksek mamulâtı karşısında Türk san'atının mukavemet edemiyerek her gün biraz sukut etmiş olmasını tabii görmek lâzım gelir. Filhakika 19 uncu asrın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunda sanayii kuvvetlendirmek için bir hareket görüyoruz. Fakat yukarıda zikrettiğimiz iki esas şartın mevcut olmayışı ve bu hareketlerin bir plân dahilinde tanzim edilmemiş olması arzu edilen neticelerin elde edilmesine mani oldu. 19 uncu asrın sonuna, hattâ meşrutiyetin ilânına kadar devam eden iktisadî telâkkilerin dahi bu hususta müessir olduğunu itiraf etmek lâzımdır.

Diğer birçok millî işlerimiz gibi sanayileşme hareketinin rasyonel bir programla kuvveden fiile çıkarılması Türkiye Cümhuriyetine nasip oldu.

Çünkü Türk milleti Cümhuriyet hükûmeti devrinde, tam ve kâmil şekilde istiklâline kavuştu; kapitülasyon bağlarından kurtularak millî işlerini millî menfaatlerine göre tanzim etmek imkânını buldu. Bir taraftan istihsali arttırmak, diğer taraftan sanayii kurmak için lâzım olan teknik bilgi ve kadro teşekkül etti. Böylece millî ekonominin teessüs ve inkişafı için lâzım olan zarurî ve ilk şartlar tahakkuk eyledi, sanayileşme hareketi başladı.

Mevcudiyetleri ve inkişafı için lâzım olan ekonomik unsurlar memleket içinde bulunan ve mahsullerimizin kıymetlendirilmesi ve müreffeh, mesut bir Türkiye idealinin en kısa bir zamanda tahakkuk ettirilmesi için zaruret teşkil eden küçük, büyük bütün san'at şubelerinin, en evvel millî müdafaa ile alâkadar olanlar göz önünde bulundurulmak suretile, tesisi şeklinde ifade edilmiş olan Türkiye Cümhuriyeti sanayileşme hareketi Türkiye için olduğu kadar bütün dünya için de mesut bir hareket telâkki edilmek icap eder.

Dahilde vahdet ve sükûnu, halkın refahını, millî müdafaasının bütün icaplarını temin etmiş bir Türk devleti yalnız büyük ihtilâf ve rekabet mevzularını ortadan kaldırmış değildir, aynı zamanda Balkan ve Sadabât paktlarını hazırlıyarak mahallî ihtilâflara nihayet vererek kedisinin de dahil bulunduğu bu siyasi grupların kendilerini ve dünyayı alâkadar eden büyük meselelerde millî menfaatlerinin icabından mülhem olarak müstakil ve sözü geçer bir politika takip edebilmele-

rinde müessir olmuş, dünya sulhunda büyük bir muvazene unsuru kıymetini iktisap etmiştir; bu halin gittikçe inkişaf etmek suretile devamı da yine dünyanın umumi menfaatleri icabındandır.

Diğer taraftan bizdeki sanayileşme hareketi Türk sa'yini kıymetlendirmek, Türk halkının satın alma kabiliyetini genişletmek suretile Türkiyenin dünya alış veriş sahasındaki faaliyet hacmini arttırıyor bu itibarla da hem Türkiye, hem dünya için faydalı bir harekettir ve nitekim böyle de olmuştur.
